

Sprog i Norden

Titel: Språkvård i en internationell värld
Forfatter: Pirjo Hiidenmaa
Kilde: Sprog i Norden, 2010, s. 9-18
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

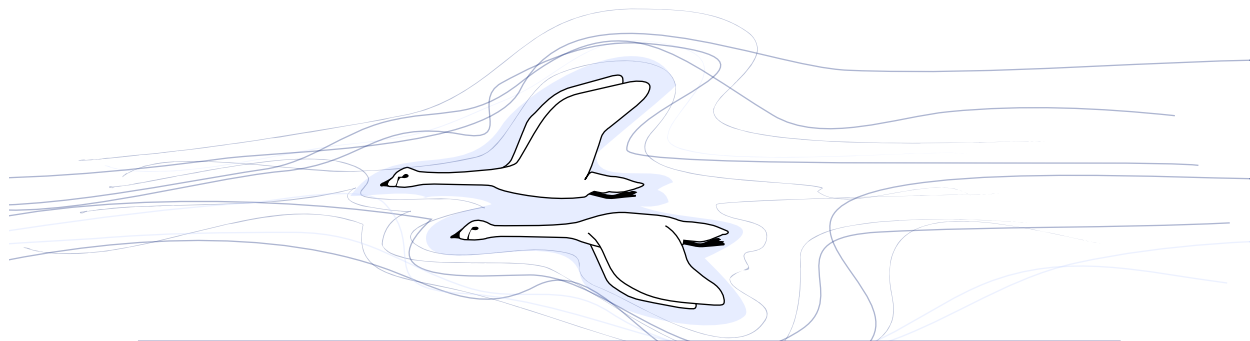
Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Språkvård i en internationell värld

Pirjo Hiidenmaa

Vården av det finska språket – eller vilket annat nationellt språk som helst – kan inte längre betraktas enbart ur det finska, det vill säga det egna, språkets perspektiv. Språkvården kan bitta redskap också på annat håll än bara i språkets egen struktur eller språkbruket. Mångkulturell kommunikation och översättningsforskning kan mycket väl berika också vården av de nationella språken.

I rubriken till den här artikeln förekommer ordet internationell. Men vad betyder ordet egentligen? Hur skiljer sig ordet internationell från ordet mångkulturell, som är ett annat modeord och som också används för att beskriva mångspråkig mänsklig samlevnad? De två orden härstammar från olika tidsperioder, och det förekommer systematiska skillnader i användningen av dem.

I allmänhet är det som är internationellt något som värderas högt och som är frivilligt. Det mångkulturella förknippar vi däremot med en slags nödsituation. När vi använder ordet internationell tänker vi framför allt på kunskaper i främmande språk. I ordet mångkulturell lägger vi tyngdpunkten på modersmålet, men inte på vårt eget, utan på de andras – främlingarnas eller minoriteternas – som vi anser behöver extra stöd.

I grund och botten är det internationella samma sak som det mångkulturella och det mångkulturella samma sak som det internationella. Det här syns dock inte i vårt dagliga tänkande, där vi till exempel ser på olika stadsdelar genom olikfärgade glasögon. I Helsingfors står söder och väster för det internationella och öster och norr för det mångkulturella. En liknande uppdelning hittar man antagligen i alla storstäder.

Men vad innebär det internationella, och hur skiljer det sig från det mångkulturella? Vi talar om internationella forskare och experter även om det vi avser är att de är utlänningar. Det är en annan sak att betona att någon är internationellt känd och uppskattad eller att en viss verksamhet bedrivs i andra kulturella miljöer. Vi kan beskriva en brittisk forskare som internationell, trots att han eller

hon har bott hela sitt liv i sitt eget land och publicerat sig enbart på sitt eget modersmål. Det här avslöjar att för en finländare innebär internationell ofta samma sak som engelsk rätt och slätt.

Ett bra tankeexperiment är att testa vad som händer med en text om vi byter ut ordet internationell i den mot mångkulturell, utländsk eller engelsk. Det hjälper oss att se våra värderingar och vårt stereotypa sätt att tänka.

Nationell, lokal, internationell, global

Europa är nationalspråkens kontinent, och nationernas gränser följer språkgränserna. Undervisning i främmande språk är en central del i den nationella fostran och allmänbildningen. Europa karaktäriseras av en mångfald officiella språk, minoritetsspråk och språk som saknar status. Något gemensamt modersmål har européerna inte.

Om man vänder på perspektivet lite kan man säga att Europas modersmål är översättningen. Översättningar är det som förenar hela Europa och européerna. Vi är alla vana vid att läsa översättningar, vi förstår behovet av översättningar, och vi kan känna igen kulturella skillnader i texter. Av alla de texter som finländarna tar del av dagligen är en stor del översättningar. Om man här dessutom inkluderar de texter som är skrivna utifrån en förlaga på ett främmande språk är andelen ännu större.

Alla språk är nationella och lokala. I allmänhet är språken också internationella, eftersom de influerar varandra och används på olika sätt för att överskrida gränser.

Man brukar betona hur internationell och global framför allt engelskan är. Engelskan kan betraktas som global, eftersom den används på många olika håll i världen, på alla kontinenter, i alla klimat, på områden där de flesta religioner och livsåskådningar är representerade. Engelskan är också internationell, eftersom engelska talas som andraspråk och ofta är det första och kanske enda främmande språket som talas överallt i världen. Engelskan har blivit lingua franca, det vill säga det gemensamma extra språket på alla livsområden.

Engelskan är också ett lokalt och nationellt språk. Dessutom är engelskan många enskilda individers modersmål och den har alla de drag som ett modersmål har och som vi brukar framhäva att ett modersmål ska ha: språket överförs från en generation till en annan, det förändras, dess talare utgör små lokala samhällen och idiolekter, som ibland till och med inte omfattar mer än en enda familj eller ett par. Engelskan varierar också regionalt. Vissa av engelskans regionala varieteter – dialekter – värderar vi högre än andra, t.ex. Oxfordengelska.

Engelskans karaktär av lingua franca betonas ofta. Engelskan betjänar personer som kommer från olika bakgrund och ger dem en chans att hitta ett gemensamt språk. Eftersom engelskan i så hög grad används som ett internationellt extraspråk, förekommer rikligt med variation vid sidan om språkets standardformer. Till exempel väljs prepositioner och tempusformer utifrån strukturerna i andra språk.

Vems språk och vems kriterier?

I mångspråkiga grupper och i mångspråkiga samhällen blir man tvungen att tänka över språkvalen. På många håll inom det nordiska samarbetet har man till exempel kommit överens om att engelskan ska vara det gemensamma språket (samarbetsorganet för forskningsfinansierande organisationer NOS, Nordforsk). Det innebär att alla möten hålls på engelska, medan mötesdokumenten kan vara skrivna på något av de nordiska språken (norska, danska och svenska). I pauserna talas en kombination av de olika skandinaviska språken.

I det övriga internationella samarbetet har man utan att reflektera eller avtala något kommit att välja engelska som gemensamt språk. Eftersom man så ofta förväntar sig att det är engelska som ska användas undersöker man inte ens möjligheten att använda andra språk.

Vi får knappt någonsin möjlighet att öva oss i andra språk eftersom vi så ytterst sällan upptäcker eller inser att gruppen kanske har andra gemensamma språk också. Vi inser inte heller att det skulle gå bra att använda många språk parallellt i diskussionerna – de europeiska talarna behärskar ju många olika språk, det vill säga åtminstone förstår andra språk även om de kanske inte talar dem flytande.

I språkvalen är det också fråga om makt och vem som definierar betydelsena och användningssätten. Jag deltog till exempel i ett internationellt möte nyligen där bara en enda av de tjugo deltagarna – en britt – talade sitt modersmål. Temat var främjande av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. De övriga talarna använde ordet *science* i diskussionen och uppenbarligen var betydelsen av det klart för alla som i sitt eget språk har ord som *vetenskap*, *tiede*, *wissenschaft*, *teadus* osv. vilkas betydelse omfattar alla vetenskapsgrenar. Den brittiska deltagaren lyssnade på diskussionen och frågade till slut förvånat: "Shouldn't we speak about humanities and social sciences as well?". Han kunde inte efter alla inlägg i diskussionen förstå varför deltagarna koncentrerade sig på enbart naturvetenskapliga frågor. För de övriga diskussionsdeltagarna var innebörden av ordet och begreppet i princip alltså klar, även om det engelska *science* syftar på framför allt experimentell naturvetenskap och man där använ-

der andra ord för att hänvisa till humanistisk och samhällsvetenskaplig vetenskap.

Den första tanken är att de övriga har lärt sig engelska dåligt eller i alla fall använder språket slarvigt. Kunde man vända på steken och se på saken ur en annan synvinkel: att det är britten som borde lära sig förstå och anpassa sig till att det är naturligt att använda ordet *science* på grund av de övriga talarnas kulturella bakgrund, även om det i och för sig vore mer exakt att använda något av orden *arts, law, humanities, social sciences* etc.

Om engelskan ska behandlas som *lingua franca* och som det gemensamma språket för talare med olika modersmål kan man ställa följande fråga: Om vi använder språket gemensamt, varför är det då en minoritet på fem procent som får bestämma normen? Nu betraktar man engelskan framför allt som ett kulturspråk för modersmålstalare som också används för internationella ändamål av talare med något annat modersmål.

Och hur vore det om kriteriet i stället för en perfekt användning av språket skulle vara en perfekt förståelse och tolkning? När vi använder främmande språk och ett gemensamt *lingua franca* måste vi vänja oss vid att varje talare använder språket på sitt eget sätt. Den som råkar ha det gemensamma extraspråket som modersmål blir tvungen att vänja sig vid att begreppsapparaten och strukturer ur andra språk lyser igenom. Det här blir brittiska talare ofta tvungna att acceptera.

Det språkvetenskapliga perspektivet förändras också i internationella sammanhang på det sättet att språkvården inte enbart strävar efter språkligt korrekta former och korrekt användning. Målet är också att vänja språkbrukarna vid andra språk och andra strukturer och att lära dem att känna igen det inflytande som de leder till i språkanvändningen. På det här viset innebär språkvård vården av enskilda språk, kännedom om olika språk och allmän observation av ett språks dynamik.

Språkvårdens delområden

Språkvården har traditionellt delats i fyra områden: korpusvård – dvs. vården av ordförrådet och språkets struktur – textvård, statusvård och kundervisning. Modersmålsundervisningens uppgift är att föra vidare språket som begrepp, förhållandet mellan olika språkformer samt deras uppgifter till nya generationer.

Den nationella språkvården har en lång tradition inom korpusvården. Den finska språkvården var på 1800-talet, liksom på 1900-talet, i hög grad koncentrerad på utvecklingen av ordförrådet och skriftspråket. Metoderna gick ut på att

ersätta främmande ord med egna eller anpassa främmande ord till finskan. Det var också viktigt att beskriva och definiera skriftspråkets former.

Under 1900-talets senare hälft började man omdefiniera målet för språkvården, och därmed blev textvården det viktigaste området. Man började tala om textens syfte, slog fast begriplighetskriterier och försökte hitta sådana textstrukturer som utgick från läsaren. Det uppstod nya tillämpningsområden för textvården, t.ex. förbättringen av myndighetsspråket och moderniseringen av författningsspråket.

Nu har uppmärksamheten i alla de nordiska länderna riktats mot vården av språkets ställning. Språkvårdarna diskuterar nationalspråkens ställning och hur man ska kunna garantera en mångsidig användning av dem på alla områden för mänsklig aktivitet. Framför allt har man diskuterat engelskans erövring av nya områden och hur nationalspråkens status har förändrats. Man har lagt märke till hur nationalspråkens domäner har börjat krympa: det kommer fler och fler signaler på att man inte kan använda enbart nationalspråken på olika områden i samhället utan endast engelska. Exempel på sådana domäner är många vetenskapsgrenar och ekonomins område.

Modersmålsundervisningen har varit den resurs som utgjort grunden för den språkliga medvetenheten. På den grunden överför, skapar och förstärker vi de uppfattningar som styr språkbruket. Modersmålsundervisningen kan förstärka eller kullkasta de uppfattningar som finns i vårt gemensamma medvetande, dvs. våra språkideologiska uppfattningar. På det sättet är modersmålsundervisningen språkvårdens mest effektiva verktyg.

Hur förändrar internationaliseringen språkvårdens olika delområden?

Vilket ansvar har undervisningen i främmande språk för hur eleverna lär sig förstå sitt eget modersmåls uttryckssätt, användning och ställning? Hur vore det om lärarna i främmande språk skulle medverka till att skapa en mer omfattande uppfattning av språk och att skapa en hållbar utveckling för kulturen? Målet för all språkundervisning är språklig medvetenhet, det är inte bara modersmålslärares mål. Den språkliga medvetenheten blir allt viktigare i språklig fostran. Undervisning i främmande språk omfattar både språkkunskaper och kännedom om kulturen. Dessutom ska den ge eleverna verktyg att förstå språksituationen i världen.

I vår internationella värld är innehållet i språkvården avsevärt större än det var tidigare. Ansvaret för genomförandet av den är också mera utspritt än tidigare. Eller så borde det vara i alla fall.

I internationella sammanhang fäster man sällan någon uppmärksamhet vid språkvalet. Det är helt enkelt självklart att man använder engelska. Jag var själv inkallad som expert i Europaparlamentet för en tid sedan. Jag ombads komma med ett tio minuters muntligt och skriftligt inlägg i en diskussion till vilken man utöver de utländska gästerna hade bjudit in parlamentariker samt representanter för kommissionen och de nationella ministerierna. Experterna kom från olika språkområden. När tjänstemannen från parlamentet kontaktade mig om mitt inlägg nämndes inget om språket i något skede. Till slut kontrollerade jag själv om jag kunde skicka in mitt material på finska och tala finska. "Nej, vi har ingen möjlighet att översätta det". Det ordnades visserligen tolkning under diskussionen, men finska hörde inte till de språk som tolkades, även om två av de inbjudna var finskspråkiga.

Vem är det som bestämmer hur texterna ska se ut och vilka normer som ska gälla för språkbruket? I internationella sammanhang följer textnormerna och textmallarna vanligen de brittiska eftersom det saknas universella eller globala textmallar. Men argumentationen och dispositionen uppstår inte ur intet utan de har utformats för olika ändamål under många århundraden i sin egen kulturella omgivning.

Borde skribenterna ta hänsyn till läsarnas olika kulturella bakgrund eller deras begränsade språkkunskaper? Hurdana kommentarer och hurdan metatext borde texterna innehålla? Ett gott exempel är de mångspråkiga webbplatser som många organisationer har låtit göra. Det vanligaste sättet att skapa texter på flera språk är att översätta dem och vinnlägga sig om att de olika språkversionerna är varandras kopior. Men man kanske skulle respektera mångspråkigheten bäst om man skapade de olika textversionerna utifrån olika utgångspunkter. Någon version kunde vara längre, någon annan kortare. Sidorna kunde innehålla hänvisningar och länkar på olika sätt beroende på vad som är relevant och vad som finns att tillgå. Jag förstår att det här är tekniskt svårt, men jag kan inte förstå att det är maskiner som styr vårt språkbruk och inte människor.

Den centrala frågan för språkvården och språkundervisningen är: Var finns modellerna för ett korrekt språk som följer normen? Mallarna och normerna för vården av nationalspråken har hämtats ur folkspråken, språkhistorien, den abstraherade strukturen av språket, den skriftliga traditionen, språkgemenskapens användningssätt osv. Hur går det då om en stor del av språkbrukarna använder språket som ett främmande språk? När börjar det språk invandrarna använder påverka normerna för finskan? När börjar den engelska som icke-mothersmålstalare använda inverka på vår uppfattning om vad som är en korrekt användning av engelska. Enligt de forskare som forskar i engelskan som *lingua franca* sker den här påverkan redan nu.

I det här fallet utvidgas kriterierna för språkbehärskning från att innebära ett felfritt språk till begriplighet och situationsanpassning. Om det är så att den här förskjutningen inverkar på hur man förhåller sig till och värderar språkkunskaperna hos en icke-modersmålstalare, kan det här då också inverka på hur vi värderar en modersmålstales kunskaper?

Statusvården berör inte bara makronivån och fastställandet av vilket språk ett samhälle ska fungera på i officiella och informella sammanhang. Det är också fråga om vilken ställning talare av olika språk har. Är alla parter likvärdiga oberoende av vilket modersmål de har och vilken förmåga de har att använda sitt eget eller ett främmande språk? I mångspråkiga forskargrupper har det visat sig att det ofta är den som har engelska som modersmål som får i uppgift att sammanställa forskningspublikationen, projekthandlingarna och texterna. Inom forskningen innebär det här att den engelskspråkiga forskaren får sitt namn på varje artikel från gruppen, medan de övriga kommer att ingå med sitt namn bara där de själva har varit med och producerat något verkligt innehåll. Det här meriterar gruppmedlemmarna olika. Det här fenomenet har beskrivits som ”den infödda talarens börda”: arbetsfördelningen och deltagarens ställning i gruppen styrs av modersmålet, inte av hans eller hennes personliga val eller vilja. Om man tillspetsar saken ytterligare kunde man kalla fenomenet lingvism, dvs. människan och hennes ställning bestäms utifrån hennes språk och hennes språkkunskaper.

Språkvårdens teoretiska ramar i en internationell värld

I Finland utgick språkvården länge från den strukturella grammatiken. Språkvårdens referensram var beskrivningen av språkets struktur och dess ordförråd. Beskrivningen betonade det enhetliga skriftspråket. Även om man kunde konstatera att det förekom vissa variationer av enskilda former studerade man i huvudsak inte skriftspråket som ett fenomen som var underordnat förändring.

När man övergick från att betrakta grammatiken som strukturell till att se den som funktionell förändrades också språkvården. Det här syntes bland annat genom att man började studera ordbildning med hjälp av analogier och mallar och inte längre enbart med hjälp av avledningsregler eller böjningsscheman.

Utöver grammatiken har språkvården ända sedan 1970-talet tagit intryck av olika teorier om språkbruk. Modeller har plockats ur textlingvistik, diskursanalys, läsbarhetsundersökningar och slutligen ur forskningen i sociokulturell praxis och språkets ideologi. Man började också i större utsträckning studera språket i dess kontext och språket bundet till de olika sätt att tala som förekommer i ett visst samhälle eller sammanhang. Uppfattningen om att

skriftspråket var enhetligt började ge vika och ersattes av förståelsen för ett dynamiskt språkbruk där språkformen bestäms av situationen, talarnas sociala relationer och ämnets karaktär. Språket som begrepp och de krafter som skapar dess betydelse betonades allt mer. Språket är inte någon neutral förpackning för ett innehåll utan med hjälp av språket bearbetar vi världen och definierar talarens ställning och olika relationer.

Språkvårdens uppgifter utvidgades och förändrades vid millennieskiftet. Språkvård är inte längre enbart en guide till korrekt språkbruk, utan språkvården beskriver och tolkar språkets variation. I dess mest radikala form kan språkvården också betona den sida där språkbrukarna tar ställning till världen och uppfattningen om vad som anses korrekt i den. På det sättet omfattar språkvården också förståelsen för politisk korrekthet eller de uppgifter som både stödjer och raserar språkliga maktstrukturer. Om språkvårdens uppgifter betraktas som omfattande och samhällsrelaterade kan språkvårdaren inte längre bara meddela en korrekt form eller ett korrekt användningssätt. Språkvårdaren är inte längre någon trädgårdsmästare utan en guide i en naturpark där han eller hon lotsar fram besökaren längs en trygg rutt, redogör för de olika rutternas skillnader och ger besökaren verktyg att förstå den mångskiftande växtligheten i parken.

Hurdan teoretisk bakgrund är lämplig för språkvården i en internationell värld?

Jag tar här upp några alternativ från den moderna språkforskningens områden. Jag presenterar ingen färdig teori eller skola för språkvården, utan jag testar olika perspektiv.

Det första jag tar upp är översättningsteorin. Språkvården borde satsa på att utveckla termer, utvidga ordförrådet och skapa nya retoriska framställningssätt. På det här sättet garanterar man att varje nationalspråk kan användas parallellt med ett främmande språk, dvs. engelskan. Översättningsteorin koncentrerar sig på motsvarigheter och skillnader i språken samt på hur särdragen i de olika språken kan anpassas till varandra. Det här stöder parallellspråkigheten: senast under universitetsstudierna får vi vänja oss vid att vi förutom vårt modersmål behöver minst ett främmande språk för att kunna verka inom vår egen bransch.

Det andra teorin som vi kan utgå från är den som betonar språkets sociologi och som lyfter fram förutsättningarna för olika samhällens verksamhet. Vem väljer språkformerna, hur utvecklas språkformerna, hurdana konnotationer förknippas med användningen av olika språkformer osv.? Det här ger oss också möjlighet att granska de ojämlikheter och maktstrukturer som skapas genom språkvalen. Språkvården kan bli både världsförklarande och världsförbättrande samtidigt som den garanterar språkbrukarnas möjligheter att delta i gemensam-

ma aktiviteter. Den emancipatoriska forskning som har gjorts om användningen av lingua franca har haft stor betydelse: talarna kan få en fullödig position i samarbetet, trots att deras kunskaper i det främmande språket inte kommer i närheten ens av en inföddas kunskaper på språkets alla områden.

För det tredje kunde man utgå från kommunikationsteori. Språket och de situationer där språket används betraktas då utgående från de medel som kommunikationen byggs upp av och vilken betydelse de olika teckensystemen har. Kanske språkvården också borde ge talarna råd om användning av visuell kommunikation och betona betydelsen av icke-språkliga hjälpmedel som en garanti för att kommunikationen ska lyckas. Utvecklingen av informationsteknologin för mångspråkiga situationer är till exempel ett mycket centralt mål.

Det tankesätt som utgår från kommunikationen betonar att målet är kommunikation och förenklat alltså att göra sig förstådd – utan att här närmare ta ställning till vad allt det är som man måste förstå, dvs. innehållet, talarens sociala ställning, relationerna mellan parterna, bakgrunden till det som sägs, hela den diskursiva strukturen osv. Här borde det till exempel vara gångbart att ta i bruk alla uttrycksmöjligheter. Om man saknar ett ord på det språk man talar kan man använda ett lämpligt ord ur något annat språk i stället. ”Blandspråk” kan alltså vara en stor tillgång och möjlighet.

Ytterligare teoretiska ramar för språkvården erbjuder fackspråksforskningen och forskningen om mångkultur. När vi studerar fackspråk framhävs funktionen av fackspråkets texter och den muntliga situationen. Betoningen i utbildningen och språkvården ligger då på talarnas förmåga att kunna arbeta med olika centrala uppgifter inom sitt arbete. Fackspråken utvecklas genom att det produceras terminologiska ordböcker och genom att man analyserar facktexter för att skapa grunden för ett korrekt användningssätt. Det är också viktigt att utbilda rätt sorts språkproffs, t.ex. terminologer och tekniska skribenter som kan stödja och komplettera det egentliga arbete som experterna gör.

Inom den mångkulturella forskningen betonas tolerans och respekt för skillnaderna. Det här är dock bara en del av sanningen. Det är viktigt att också betona samhörigheten och likheterna. Annars kan forskningen i skillnaderna bidra till att murarna blir ännu högre.

Slutord

Språkvården har traditionellt omfattat bara ett visst språk och det språkets struktur och uttrycksmöjligheter. I den internationella eller mångkulturella världen måste språkvården utvidga sitt område, det vill säga utgå från verksamhetsförutsättningarna, garantera likvärdighet, bevara den språkliga mångfalden osv.

Definitionen av språkkunskaper och vad som är ett korrekt språk måste omformuleras på nya grunder, eftersom vi är verksamma både på vårt modersmål och på främmande språk. Kunskaperna i ett främmande språk kan ha olika bakgrund, dvs. de kan bygga på skolundervisning, vistelse utomlands, långvarig träning osv.

Det finns också allt mer som tyder på att också modersmålstalarnas kunskaper i det egna språket kan variera kraftigt. En viss talare kan också vara mycket duktig på vissa områden i det främmande språket, medan han eller hon klarar sig dåligt på något annat område.

Målet är att hitta de medel som gör att alla kan delta i ett samarbete fullödigt och enligt sitt eget val på antingen sitt eget eller ett främmande språk. Det här betyder i första hand jämlikhet för språkbrukarna och de olika språken.

Summary

Language planning has traditionally been a part of national ideology. Increasing multilingual collaboration is changing the methods and targets of language planning, and especially the comprehension of language itself.

Languages shape each other, for instance the creation of new terminology in English creates a need for an equivalent terminology in other languages. The same happens with genres and discourses.

Language planning and all its activities – corpus planning, text planning, education and status planning – need new principles and ways of action.

In the last century, the target of language planning was grammar. Some decades later, the communicational aspects became important, especially text linguistic, stylistics, cohesion etc. Towards the end of the century, language planning exploited ideas of critical discourse analysis and for instance concepts of power and political correctness.

Increasing international communication has changed the focus towards new theories, like multicultural communication, translation studies, and language for specific purposes. This shift will question the traditional norms and viewpoints of correctness of language use.